

چیستی وهستی جوهر در فلسفه اسپینوزا

به مناسبت سید و چهل و سومین سالگرد وفات او

امیر فرشاد

کارشناس ارشد فلسفه

مفهوم «جوهر» یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین مفاهیم فلسفی است که در طول تاریخ فلسفه، توسط فیلسوفان و متفکران مورد پژوهش و نقادی‌های جدی و فراوانی قرار گرفته است که به قول یکی از مفسران اسپینوزا سابقه دراز دامنی در تاریخ فلسفه از ارسطو تا دکارت دارد که در متافیزیک اسپینوزا نیز جنبه محوری یافته است (Hampshire, 2005: 37 & 38).

جوهر در مابعدالطبیعه اسپینوزا معنایی نو می‌یابد که از جوهری با معنای متقدم آن مشابه و از جوهری دیگر متفاوت است. بدین توضیح که بنابر تعریف اسپینوزا از جوهر - که در ادامه شرحش خواهد گذشت - جوهر موجودی قائم به ذات است که نه در تحقق و نه حتی در تصور به چیزی بیرون از ذات خود وابسته نیست، که بحسب این تعریف می‌توان وجوه شباهت و تفاوت را در قیاس با تعاریف سایر حکما از جوهر تشخیص داد؛ به‌عنوان مثال از حیث در خود بودن و قائم به ذات بودن، می‌توان آن را شبیه به تعاریف متقدمین از فیلسوفان و حتی عرفا دانست و از سوی دیگر، از این حیث که تصورش هم به تصور شیئی دیگری محتاج نیست، تعریف او از تعاریف دیگران متمایز می‌شود. البته لازم به توضیح است که پژوهش مقایسه‌ای در این باب و در ابواب و موضوعات دیگر، مطلقاً به همین سادگی که بیان شد، نیست و چنین کاری مستلزم توجه دقیق و عمیق به زمینه‌های تاریخی و تحلیل معنایی اصطلاحات و مفاهیم قابل تطبیق است.

در این نوشتار ابتدا از طریق تحلیل ذات و چیستی و سپس از طریق تحلیل معنای وجود جوهر از نظرگاه اسپینوزا و بررسی برخی شروع و انتقادات، به تبیین نظر او در این زمینه خواهیم پرداخت.

ماهیت جوهر

اسپینوزا در تعریف سوم از بخش اول کتاب «اخلاق» در تعریف جوهر می‌گوید: «مقصود من از جوهر شیئی است که در خودش است و به نفس خودش به تصور می‌آید، یعنی تصورش به تصور شیئی دیگری که از آن ساخته شده باشد متوقف نیست.» (اسپینوزا، ۱۳۹۴: ۴)

و در تعریف اول همان بخش در مورد مفهوم «علت خود» (۱) می‌نویسد: «مقصود من از «علت خود» شیئی است که ذاتش مستلزم وجودش است و ممکن نیست طبیعتش «لاموجود» تصور شود.» (همان: ۲ و ۱)

و در تعریف ششم درباره خدا می‌گوید: «مقصود من از «خدا» موجود مطلقاً نامتناهی (۲) است، یعنی جوهر که متقوم از صفات نامتناهی است، که هر یک از آنها مبین ذات سرمدی و نامتناهی است.» (همان: ۷ و ۸)

ناگفته نماند که مفاهیمی همچون «جوهر»، «خدا» و «علت خود» نزد اسپینوزا به یک معنی به کار می‌رود که همگی به یک حقیقت واحد نامتناهی و ضروری الوجود دلالت دارند و همان گونه که مرحوم جهانگیری نیز در حاشیه ترجمه خود توجه و تذکر داده است: «در فلسفه اسپینوزا اصطلاح «علت خود» با اصطلاحات دیگری از قبیل واجب‌الوجود، موجود ضروری، آنچه ذاتش مستلزم وجود است، موجود نامتناهی مطلق، طبیعت فعال یا خلاق، جوهر و بالاخره خدا معادل و مرادف است.» (همان: ۲)

درحقیقت و به بیان دیگر، تعریف جوهر در کتاب اخلاق، پاسخی است به پرسشی که قبلاً اسپینوزا در رساله «اصلاح فاهمه» مطرح کرده بود. در آنجا می‌پرسد: «برای رعایت نظم، و برای اینکه همه ادراکات ما مرتب و به هم پیوسته باشد، باید هر چه زودتر - چه مقتضای عقل چنین است - به جست‌وجوی این معنی برآیم که آیا «وجودی» هست، یا اگر هست چگونه وجودی است، که علت همه چیزها باشد، به قسمی که ذات متصور او در ذهن نیز علت همه تصورات باشد.» (اسپینوزا، ۱۳۹۵: ۶۵)

پرسش مهمی که در چارچوب فلسفه اسپینوزا قابل طرح است و در ادامه هم به آن با تفصیل بیشتری پرداخته خواهد شد، این است که «چگونه از تعریف جوهر، وجود عینی آن را نتیجه می‌گیریم؟ به عبارت دیگر تعریف یک شیئی، صرفاً مبین طبیعت آن است نه مستلزم وجود آن. این پرسش در نامه سوم

توسط هنری اولدنبرگ (دبیر دانش دوست انجمن سلطنتی بریتانیا) مطرح شده است. خلاصه پاسخ اسپینوزا به این پرسش مهم این است که نمی‌گوییم تعریف هر شیئی مستلزم وجود آن است؛ بلکه تعریف واقعیت «لابشروط» مستلزم وجودش است. یعنی واقعیتی که هیچ قیدی و شرطی برای تحقق یافتن ندارد، بالضرورة تحقق پیدا می‌کند. زیرا اگر واقعیتی لابشروط باشد و تحقق پیدا نکند، پس شرطی برای تحقق داشته است، در حالی که ما آن را لابشروط فرض کرده بودیم.» (نوظهور، ۱۳۷۹: ۴۶)

معنا و لازمه تعاریف مزبور از «خدا» یا «جوهر» یا «علت خود» این می‌تواند باشد که واقعیت این مفاهیم، واقعیتی مطلق و لابشروط است که در تحققش نه تنها نیازمند هیچ علتی غیر از خود و بیرون از ذات خود نیست، بلکه هیچ قید و شرطی را نیز برای تحقق نمی‌پذیرد و بذاته اقتضای وجود دارد، به تعبیر حکمای اسلامی «مصدق بالذات [وجود] علاوه بر آنکه باید از حیثیت تقییدیه بر کنار باشد لازم است که محتاج به علتی نبوده، به عبارت آخری از حیثیت تعلیلیه هم عاری باشد، مثل حمل وجود بر ذات واجب تعالی، که واجب بالذات، مصداق وجود است، زیرا از ذات خودش بذاته یعنی بدون حیثیت تقییدیه و تعلیلیه منشأ حمل وجود است. و این به اصطلاح حکما برهان صدیقین است که از حقیقت وجود بر ذات واجب استدلال می‌کنند و دلیل‌شان این است که اگر حقیقت واجب را علتی باشد یا چار آن علت هم موجود خواهد بود؛ زیرا که عدم نمی‌تواند منشأ وجود باشد. از اینجا لازم می‌آید که وجود، قبل از وجود باشد و این خود دور است و باطل. پس وجود واجب تعالی مصداق بالذات است از سرای حمل وجود بر آن، ولی ماهیات موجودات ممکنه مصداق بالعرضند از سرای حمل وجود.» (فاضل تونی، ۱۳۸۶: ۴ و ۵)

درنهایت می‌توان گفت تعریف جوهر اسپینوزا و تقریرش در قفسه هفتم کتاب اخلاق که می‌گوید: «طبیعت جوهر مستلزم وجودش است»، همان بیان مجمل حکمای اسلامی است که می‌گویند: «الحق؛ ماهیته آئینه»

وجود جوهر

اسپینوزا بعد از تعاریف، در بخش مربوط به قضایا به اثبات وجود و وحدت، بساطت و ضرورت وجود جوهر و بیان احکام و نتایج مرتب بر آن می‌پردازد. وی بعد از طرح هر قضیه، برهان اثبات آن را نیز اقامه می‌کند. به‌عنوان نمونه برای درک نظر اسپینوزا و کلام شارحان وی در مورد هستی جوهر بنگرید به این قضایا:

قضیه ۱: جوهر، طبعاً بر ظهوراتش (۳) (حالاتش) مقدم است. (Spinoza, 1952: 355)

قضیه ۷: ذات (طبیعت) جوهر مستلزم وجود است. (Ibid: 356)

قضیه ۲۰: وجود ذات خدا یک چیزند و این همانی دارند. (Ibid: 363)

قضیه ۱۳: جوهر مطلقاً نامتناهی، غیرقابل تجزیه (۴) است. (Ibid: 359)

قضیه ۱۵: هر آنچه هست در خدا هست، و ممکن نیست بدون خدا چیزی موجود شود یا به تصور درآید. (Ibid: 360)

اسپینوزا همچنین در قضیه یازدهم از بخش نخست کتاب اخلاق در اثبات وجود خدا می‌گوید: «خدا یا جوهر، که متقوم از صفات نامتناهی است که هرصفتی از آنها مبین ذات نامتناهی و سرمدی است، بالضرورة موجود است.

برهان: اگر این قضیه را قبول نداری، در صورتی که ممکن باشد، فرض کن که خدا موجود نیست. در این صورت (اصل متعارف ۷) ذاتش مستلزم وجود نخواهد بود، اما این نامعقول است (قضیه ۷) پس خدا بالضرورة موجود است. مطلوب ثابت شد.» (اسپینوزا، ۱۳۹۴: ۲۳)

هریس (۵) در توضیح برهان اسپینوزا می‌نویسد: «این نمونه‌ای از استدلال موسوم به برهان وجودی برای اثبات وجود خداست که در تاریخ فلسفه غرب، بارها اظهار و بارها ابطال شده و مجدد با اثبات شده است. خلاصه این استدلال این است که ذات خدا - یعنی تصور خداوند به مثابه موجود نامتناهی و کامل مطلق - ضرورتاً مستلزم وجود است، زیرا اگر این طور نباشد، آن تصور یا ذات، تصور یک موجود کامل مطلق نخواهد بود و از این جهت خودمتناقض خواهد بود.» (Harris, 1992: 21)

برخی شارحان همچون پارکینسون (۶) بر سبیل مقایسه براهین وجودی متقدم همچون برهان آنسلم

منابع:

۱. اسپینوزا، باروخ. (۱۳۹۴). اخلاق. ترجمه محسن جهانگیری، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
۲. همو. (۱۳۹۵). رساله در اصلاح فاهمه و بهترین راه برای رسیدن به شناخت حقیقی چیزها. ترجمه اسماعیل سعادت، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
۳. بارنز، جاناتان. (۱۳۸۶). برهان وجودی. ترجمه احمد دبائی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم.
۴. پارکینسون، جی. اچ. آر. (۱۳۸۰). نظریه شناخت اسپینوزا. ترجمه سیدمسعود سیف، علمی و فرهنگی، تهران.
۵. فاضل تونی، محمدحسین. (۱۳۸۶). تعلیقه بر فصوص، مولی، تهران.
۶. کاپلستون، فردریک. (۱۳۹۲). اسپینوزا. ترجمه و تحشیه سیدمحمد حکاک، علم، تهران.
۷. نوظهور، یوسف. (۱۳۷۹). عقل و وحی و دین و دولت در فلسفه اسپینوزا. پایا، تهران.
8. Hampshire, Stuart, (2005), Spinoza and Spinozism, New York, Oxford University Press.
9. Harris, Errol E, (1992), Spinoza's Philosophy: An Outline, New Jersey and London, Humanities Press.
10. Spinoza, Benedict, (1952), Ethics, Translated by W. H. White, Revised by A. H. Stirling, University of Chicago.

پی‌نوشت‌ها:

1. Cause Of Itself
2. Infinite
3. Affections
4. Indivisible
5. Errol E. Harris
6. George Henry Radcliffe Parkinson

وزارت راه و شهرسازی
راه آهن جمهوری اسلامی ایران

فراخوان ارزیابی کیفی عمومی دوم شماره ۱۴-۹۸-۲۵

اداره کل نیروی کشش راه آهن جمهوری اسلامی ایران در نظر دارد فراخوان ارزیابی کیفی (انجام عملیات بهره برداری و فعالیت‌های تکمیلی کارگاهی جهت تعمیر اساسی ۵۰ دستگاه لکوموتیو متوقف) با کد فراخوان شماره (۲۰۹۸۰۰۱۴۹۸۰۰۰۳۱) را از طریق سامانه تدارکات الکترونیکی دولت برگزار نماید. کلیه مراحل برگزاری فراخوان ارزیابی کیفی از دریافت و تحویل اسناد اعلام ارزیابی کیفی تا تهیه لیست پیشنهاد دهندگان دارای صلاحیت، از طریق درگاه سامانه تدارکات الکترونیکی دولت (ستاد) به آدرس www.setadiran.ir انجام خواهد شد. لازم است پیشنهاددهندگان در صورت عدم عضویت قبلی، مراحل ثبت نام در سایت مذکور و دریافت گواهی امضای الکترونیکی را جهت شرکت در فراخوان محقق سازند. تاریخ انتشار فراخوان در سامانه تاریخ ۱۳۹۸/۱۲/۰۳ می‌باشد.

- مهلت دریافت اسناد اعلام ارزیابی کیفی: ساعت ۱۶ روز شنبه مورخ ۱۳۹۸/۱۲/۱۰
- مهلت ارسال پاسخ اعلام ارزیابی کیفی: ساعت ۱۱ روز یکشنبه مورخ ۱۳۹۸/۱۲/۲۵
- هزینه چاپ و نشر آگهی فراخوان به عهده برنده مناقصه می‌باشد.
- مبلغ برآورد مناقصه: ۵۱۰۰۰۰۰۰۰۰ ریال
- مبلغ تضمین شرکت در فرآیند ارجاع کار: ۲۰۵۵۰۰۰۰۰۰ ریال
- باتوجه به اینکه داشتن گواهینامه صلاحیت ایمنی صادره از وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی الزامی است، لذا به استنادمصوبه ۱۳۵۹۴۳/ت/۵۵۸۸۷ مورخ ۱۳۹۷/۱۰/۱۵ هیأت وزیران شرکت‌کنندگان در فراخوان بایستی هنگام ارزیابی کیفی، گواهینامه معتبر مذکور را به مناقصه‌گزار ارائه نمایند، در غیر اینصورت از ادامه فرآیند مناقصه حذف می‌گردد.
- قیمتهای پیشنهادی می‌بایست متناسب با کالای ساخت داخل با لحاظ کیفیت ارائه گردد.
- در صورتیکه مدت فرآیند مناقصه بیش از سه ماه به طول انجامد مناقصه‌گر موظف است نسبت به تمهیدات لازم جهت تمدید ضمانتنامه شرکت در فرآیند ارجاع کار تا سه ماه دیگر اقدام نمایند.
- اطلاعات تماس دستگاه مناقصه‌گزار: آدرس - تهران - میدان بهمن - بزرگراه بعثت - روبروی سیلو - مجتمع کارخانجات راه آهن - ساختمان شهید تاجیک - طبقه دوم واحد قراردادهای. تلفن: ۵۵۱۲۴۳۵۰
- اطلاعات تماس سامانه ستاد جهت انجام مراحل عضویت در سامانه: مرکز تماس: ۴۱۹۳۴-۰۲۱
- دفتر ثبت نام: ۸۸۹۶۹۳۷ و ۸۵۱۹۳۶۸

اداره کل نیروی کشش

راه آهن جمهوری اسلامی ایران